

Landsbyfællesskab i middelalderens Lisbjerg

Et af de fineste klenodier i Nationalmuseets middelalderudstilling er det smukke og overdådige gyldne alter fra Lisbjerg Kirke. Lignende gyldne altre kendes fra en række andre betydningsfulde steder i 1100-tallets Europa, hvoraf det mest kendte måske er det gyldne alter i Sankt Markuskirken i Venedig. Dermed placerer Lisbjerg sig i en eksklusiv liga indenfor den tidligste kirkekunst.

Den, som bestilte og bekostede det gyldne alter, og som lod stenkirken opføre, må have været en betydningsfuld magthaver på linje med tidligere generationer af stormænd i Lisbjerg. Måske var det Aarhus bispen selv, eller måske en anden højtstående person. Vi ved det ikke. Men kontrasten mellem det strålende guldbeklædte alter og de jævne bønder på kirkens jordstampede gulv må imidlertid have været stor. Der var forskel på folk, og ikke alle nød de samme privilegier, men i modsætning til i tidligere tider var fællesskabet nu institutionaliseret gennem landsbyens rammer, et fastlagt dyrkningsfællesskab, staten og kirken.

De troende og hårdtarbejdende bønder levede i et stærkt socialt, religiøst og arbejdsmæssigt fællesskab i landsbyen, og nogle af landsbyens lokaliteter kan stadig spores i nutidens Lisbjerg. For eksempel går gadenavnet "Forten" tilbage til middelalderen og betegner landsbyens fælles sociale byrum, og kirkestien, der som en navlestreng forbandt udflytterbyen Terp til deres sognekirke i Lisbjerg, findes stadig.

Skeletterne på Århus mindste byggegrund

Nogle af de middelalderlige landsbyboere, eller rettere sagt deres skeletter, genså dagens lys i 2015, da arkæologer udgravede en del af den middelalderlige kirkegård ved Lisbjerg Kirke.

Det er normalt sådan, at kirkegårde bliver større og større gennem tiden. Men i middelalderens Lisbjerg strakte kirkegården sig længere mod vest, end den gør i dag. Af den ene eller den anden årsag er kirkegården på et tidspunkt blevet indskrænket og gravene sløjfede. Denne indskrænkning er siden gået i glemmebogen, og det kom derfor som en overraskelse både for grundejerne, og for Moesgaard Museums arkæologer, at skeletterne væltede op af jorden, da der skulle bygges på nabogrunden til kirken. Grunden er blot 118 m², og den er efter sigende Århus mindste byggegrund. Men den var samtidig meget tæt "beboet", hvis man tæller de døde med. På et areal på blot 56 m² udgravede Moesgaard Museum nemlig 37 skeletter. Før det blev klart, at der var tale om en indskrænkning af kirkegården, kunne man forledes til at tro, at der var tale om forbrydere eller på anden måde udstødte mennesker, der var begravet uden for indviet jord. Men de begravede lod til at være et almindeligt udsnit af befolkningen – 24 voksne og 9 børn.

Det forpligtende fællesskab

De døde middelalderborgere repræsenterer adskillige generationer og er gravlagt i løbet af flere hundrede år. Til sammen har de oplevet udviklingen af et samfund, der var stærkt reguleret af kongen og kirken, og som i bund og grund byggede på deres indsats som bønder. De har oplevet udviklingen af skrivekunsten og nedfældede love, landets inddeling i sogne og Aarhus etablering som købstad. De senere generationer vil igennem deres levetid have oplevet nedgangstider og pestens rasen.

Nogle af Lisbjergs middelalderlige landsbyboere, eller rettere sagt deres skeletter, genså dagens lys i 2015, da arkæologer udgravede en del af den middelalderlige kirkegård ved Lisbjerg Kirke (foto: Moesgaard Museum).

Bønderne i middelalderens Lisbjerg levede som andre bønder i et organiseret landsbyfællesskab. Deres gårde lå tæt sammen i et fastlåst system. Hver gård havde sit eget stykke indhegnet jord med køkkenhave, frugttræer mm., og mellem gårdene lå Forten, der var landsbyens fællesareal. På denne "neutrale" plads kunne der kun bygges, hvis alle kunne sige god for det, og det var også her landsbyboerne samlede alt kvæget, inden de drev det ud på overdrevet. Rundt om gårdene lå landsbyens marker, og dyrkningen af dem var organiseret efter et fælles system, hvor jordlodderne blev fordelt på sindrig vis, så hver gård fik en andel af såvel mark, som skov og eng. Det var tofternes størrelse, som var nøglen til fordelingen af brugsretten til jorden, og derfor blev det nøje udmålt med reb, hvor store de var i forhold til hinanden, og hvor store jordstykker, der kunne tilfalde dem hver især.

Forpligtelserne i landsbyen gik blandt andet på en fælles hegningspligt. Nutidens trådhegn bliver brugt til at holde græssende dyr inde, men for landsbyboere i middelalderens Lisbjerg havde hegnene nærmere til funktion at holde de fritgående dyr ude fra marker og tofter. Der var udførlige bestemmelser for hvem, som havde pligt til at sørge for rejsning, vedligehold, åbning og lukning af hegn og gærder. Naturligvis gav dette grobund for stridigheder, og det kunne være nødvendigt at udmåle hvortil og hvorfra den enkeltes ansvar gik for at afgøre, hvem der var den skyldige i pligtforsømmelse.

En anden form for forpligtelse overfor fællesskabet bestod i krigstjeneste. Mændene i de første generationer på gravpladsen ved Lisbjerg Kirke var nok alle forpligtede til at yde krigstjeneste for kongen, når det var behøvet, mens det blandt de senere generationers mænd formentlig var hovedparten, som betalte ledingspenge i stedet for at drage i krig. Mens herremanden, der var særligt udvalgt og havde svoret troskab til kongen, bispem eller en anden i samfundets absolutte top, gjorde krigstjeneste. Et kriterie for at blive herremand var, at man formåede at rejse udgifterne til sin kampuniform. Til gengæld for sin indsats nød herremanden skattefrihed.

I 1100-tallet og var borgerne i Lisbjerg vidne til landets sogneinddeling. Deres forpligtelse til at afgive tiende til kirken i form af betydelige andele af hver gårds afgrøder og dyr mm. var fundamentet for kirken og præstestanden, og forpligtelsen overfor Gud og kirken var allestedsnærværende. Sjælens frelse stod jo på spil. Kirken og sognet var en fast fysisk og mental ramme om livet begivenheder, og ved livets afslutning blev sognebørnene begravet tæt sammen i den indviede jord ved kirken.

Udenfor fællesskabet

Men ikke alle var del af bøndernes fællesskab, og ikke alle havde samme rettigheder og indflydelse. Der var en række forskellige positioner i samfundet, hvor folk var umyndiggjorte eller halvvejs umyndige. Det gjaldt kvinder, tyende, og aftægtsfolk (folk der af den ene eller anden grund ikke kunne klare sig selv). At livet kunne være uretfærdigt for denne gruppe, tydeliggøres i en juridisk kilde, der anfører, at hvis man sender sin karl afsted i ledning i sit sted, skal karlen straffes med hudstrygning.

Kirken forbød, at gøre kristne til slaver, men det forhindrede ikke brugen af trælle og denne praksis fortsatte igennem de første århundreder af middelalderen. Vendertogter i 1100-tallet gav en kærkommen forsyning af hedenske trælle, men træl kunne man også blive som retsløs forbryder, og endelig kunne man være født af en trælkvind og dermed automatisk dømt til trældom.

Trælle var at regne som husdyr og var en andens ejendom. Et grumt billede på dette er en kilde, der beretter, at man på Sjælland mærkede sine trælle ved at skære næsefløjene op. Man kan forestille sig hvordan, det har skulle give ansigtet et mere dyreagtigt præg, og et sådant trældomsmærke har været umuligt at skjule.

Men social mobilitet var blevet mulig i middelalderen. En kilde (Ælnoth o. 1120) beretter om Knud den Helliges lovgivning, at frigivne og trælle, som havde frikøbt sig gennem eget slid og hårdt arbejde, nu ved offentlig tilkendegivelse fik tilstået deres frihed. Frihed kan dog gradbøjes. I Skånske lov fastholdes det, at frigivne og frikøbte kun var halvt så gode som andre, i det der kun skulle bødes halv mandebod for drab på dem. I løbet af 1200-tallet ophører man helt med at have trælle.

Det Gyldne Alter

Når bønderne i Lisbjerg har siddet bænket på de kolde kridtbænke langs kirkens vægge med fødderne på det stampede jordgulv, har tankerne sikkert taget sig en himmelflugt til lyden af præstens latinske messen. Øjnene er nok vandret en tur rundt i universet af kalkmalerier i kirkens loft og er landet på Det Gyldne Alter. En almindelig Lisbjergbonde kunne sikkert blive helt svimmel over al den pragt og det lysende guld.

Det smukke alter fra Lisbjerg Kirke er det ældste af en eksklusiv gruppe af Gyldne Altre i Danmark. De Gyldne Altre kendes fra andre steder i Europa, men der er stort set ingen rester af de europæiske altre, der har undgået smeltediglen, og det gør det fuldt bevarede alter fra Lisbjerg og de øvrige bevarede altre fra Danmark (især fra Østjylland) af samme slags til noget helt særligt.

Lisbjergalteret sammenfatter mange forskellige elementer i en brydningstid. Hedenske dyreslyngs flettes sammen med kristne helgener og apostle, og den traditionelle nordiske stil udfordres af europæiske forbilleder for figurativ kunst og ornamentik. Det fremgår ganske tydeligt, at kunstneren, som har fremstillet alteret har dybe rødder i den nordiske håndværkstradition. Dyreslyngsborterne, der rammer billedfladerne ind, er udført i overlegen stil med rutineret hånd. Helgener, apostle og scener fra Jomfru Marias liv virker derimod lidt stive, som om de har voldt kunstneren visse problemer.

Det gyldne alter fra Lisbjerg Kirke er i dag et af de fornemste klenodier i Nationalmuseets middelalderudstilling (Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet).

Meanwhile in Europe...

Det Gyldne Alter i Lisbjerg er årringsdateret til ca. 1135 og vi er på det tidspunkt lige i mellem det første og det andet store europæiske korstog. Korstogene havde i begyndelsen til formål at befri Det Hellige Land for muslimsk herredømme og senere rettet mod hedninge, muslimer, kættere og ikke-katolske kristne mere generelt og i forskellige dele af Europa. Pilgrimsrejserne var en sideløbende og mere fredelig måde at vise tilknytning til vigtige kristne lokaliteter. Op igennem middelalderen drog også flere og flere danskere på pilgrimsfærd. Måske har der også været beboere fra Lisbjerg at finde i strømmen af pilgrimme på Kontinentet, men vi har ingen beviser derpå.